

Илија ЛАЛОШЕВИЋ

ФОРТИФИКАЦИОНА АРХИТЕКТУРА ХЕРЦЕГ-НОВОГ

1. ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ГРАДА И ЊЕГОВОГ УТВРЂЕЊА

Кључне речи: фортификације, утврђени градови, Херцег-Нови, Бока Которска.

Бока Которска је старо и значајно људско станиште, па највећи број њених насеља, посебно градова, има континуитет још из античких времена. Средњовјековна насеља, повећањем обима привредне дјелатности, па самим тим и броја становника, постепено прелазе у виши ранг, а због оваквог континуитета већина градова заправо нема прецизну годину настанка.

Ово није случај са Херцег–Новим. Он спада у ону малу групу градова чија је година настанка конкретно и прецизно одређена. Започео га је градити босански краљ Твртко I Котроманић 1382. г. Наиме, он је, недалеко од старе жупе Драчевица, на једном узвишењу подигао нову тврђаву, око које се касније формирао град.¹ Могуће је да је краљ Твртко притом користио разорене и напуштене остатке некадашње станице римског пута кроз Боку.²

Твртко је граду дао име Свети Стефан³ чије име је и сам носио. Преузео га је крунисањем за краља “Србљем и Босни” у манастиру Милешеви 1377. године, чиме се прогласио наследником Немањића, као потомак краља Драгутина по женској линији. Заштитник куће Немањића био је Св. Стефан па га је уз круну преузео и Твртко I. Поред тога у народу је још увијек била веома жива успомена на Немањиће па је и то био разлог

---

¹ G. Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zara 1889. (“non lungi da Draceviza, sopra un ameno colle /1382./ veniva eretto da Tvarco re di Bosna un nuovo castello, la cui vicinanza si popolarono in seguito da formare la città di Castelnuovo...”)

² П. Мијовић, М. Ковачевић, *Градови и утврђења у Црној Гори*, 150

³ Т. К. Поповић, Херцег-Нови, историјске биљешке I, Дубровник 1924, 5; F. Miclosich, *Monumenta serbica*, Graz 1904, 201

што је Твртко новооснованом граду дао име Свети Стефан.⁴ Има аутора који сматрају да се непотребно инсистирало на првобитном имену града јер се свечево име помиње тек у градској повељи издатој 2. децембра 1382, док се још у првој половини октобра исте године у Дубровнику зна само за Нови Град (*Castrum Novum*), назив који се неће мијењати, бар у дубровачким службеним списима.⁵ Међутим, град није основао Дубровник већ Твртко I, па је једино он и могао да му да име. Ипак, чињеница је да се име Нови Град много чешће помиње од аутентичног (*"villa Sancti Stefani"*),⁶ и да га је оно временом сасвим потиснуло. Ово се може објаснити непознавањем правога имена у Дубровнику, који је због оснивања Новог и Бршаника повукао из Босне своје грађане и забранио трговину и сваки други контакт с њом. Да име Свети Стефан није било познато савременицима у првим годинама након оснивања града, говоре нам различити називи који су се за њега употребљавали: *castrum de Sotorina*, *Castel nuovo di Dracevica*, Нови и сл.⁷

Оснивање Херцег-Новог условљено је ширим политичким збивањима крајем седамдесетих година XIV вијека. Наиме Твртко I је подржавао Венецију у рату против Ђенове, што је изазвало протест Дубровника и отказивање свих уговора са Босном, па и својеврсну привредну блокаду, с обзиром да је готово цјелокупна трговина Босне била базирана на посредништву Дубровника. Када је трг Дријева добила Угарска Твртко је био присиљен да оснује нове градове на мору или са излазом на море.⁸ Први покушај у том правцу он је учинио већ 1373. године, када је на ушћу Неретве саградио град Брштеник. Но, да би избјегао дипломатске заплете са Дубровником, чијој трговини је овај град могао много да штети, а посредством Дубровника и са много моћнијом Угарском, Твртко га је убрзо послје градње и порушио.⁹ Међутим, не одрекавши се своје замисли, већ чекајући погодан тренутак, Твртко је послје смрти угарског краља Људевита 1382. године отпочео са градњом новог града са именом Свети Стефан.¹⁰

⁴ Б. Ђондовић, Херцег-Нови у средњем вијеку, Бока 13-14, Херцег-Нови 1982, 34

⁵ Б. Храбак, Херцег-Нови у доба босанскохерцеговачке власти (1382-1482), Бока 10, Херцег-Нови 1978, 10

⁶ Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњевјековне босанске државе*, Сарајево 1978, 123

⁷ Т. К. Поповић, н.д., 6-8; М. Динић, Земље херцега Светог Саве, *Глас САН СХХХII*, Београд 1940, 32; Б. Ђондовић, н.д., 35

⁸ Б. Ђондовић, н.д., 32

⁹ Ђ. Миловић, Херцег-Нови као поморско трговачки град, *ГПМК V*, Котор 1956, 15

¹⁰ Т. К. Поповић, н.д., 5

Дакле, разлози за оснивање Новог били су привредно–политички, а непосредни повод је био привремени губитак Дријева. Град није настао из тежњи становништва матичне жупе Драчевице, већ као израз интереса босанске државе и њеног владара.

2. ЛОКАЦИЈА И СТРАТЕШКИ ПОЛОЖАЈ

При одабиру локације града нарочито се водило рачуна да његов положај буде такав да би могао са успијехом конкурисати Дубровнику, чија је трговина била веома моћна, као и Котору, чија је трговина и привреда уопште, била такође на завидној висини. Најважнија привредна грана тога времена у овим крајевима била је производња и трговина сољу, па је Твртко I и подигао Нови како би у његовој близини могао ”поставити сланицу, и да будет трг соли продаванија”.¹¹ Подизањем солана у Суторини, недалеко од Херцег-Новог, гдје и данас постоји локалитет “Солила”, Твртко је нанио штету Дубровачкој Републици, која је на основу старих привилегија српских владара држала у овом крају монопол на продају соли. Након енергичне дипломатске интервенције Дубровника Твртко се нашао у врло незгодној ситуацији, будући да се сматрао насљедником и потомком династије Немањића, па је морао поштовати и њихове уговоре са Дубровником. Зато је, већ крајем исте 1382. године посебном повељом наредио “да не будет у оном граду љубо под градом трг соли продаванија до вијека”.¹² Дубровник такође издејствује да Угарска 1383. године забрани да нико из Хрватске и Далмације не увози со и вино у Херцег-Нови.¹³ Но и поред свега овог нови град се постепено развијао и постајао важна трговачка тачка на Јадрану.¹⁴

Локација Херцег Новог одабрана је пажљиво и сврсисходно потребама босанске државе, на сјеверној страни улаза у Боку Которску, у жупи Драчевици. Мјесто је било склоњено и штићено заливом који се могао лако бранити, али је ипак имало пред собом отворено море. Град је на оштрим доминантним хридима био веома тешко освојив. Отвореност према мору омогућавала је пријем роба са свих обала Јадранског мора, град је суторинском котлином повезан са дубровачким и караванским путевима Херцеговине и Босне, што је уз поменуте солане пружало изузетне перспективе за транзит и трговину.

¹¹ Исто, 11, према: С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, 197

¹² Исто

¹³ JAZU, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, vol. XXIII, Acta Bosnae, 44

¹⁴ Т. К. Поповић, н.д., 13

На основу извора и архивске грађе прецизно можемо одредити годину настанка града и циљеве које је требало постићи али не и његов тачан положај, обим и структуру. Ни степен сачуваности и истражености средњовјековних остатака не омогућује поуздане закључке о прецизној локацији и градитељском склопу првобитног градског нуклеуса.

Постоје научна мишљења да се првобитни Твртков град (Свети Стефан) није налазио на положају данашњег Херцег-Новог у оквиру зидина, већ ближе Суторини гдје су биле солане. Међутим, материјалних остатака за потврду ових мишљења нема. С друге стране, Твртков Нови подигнут је да би омогућио заштиту трговишта соли. То трговиште, по обичајима времена није морало, а по условима локације ни могло бити обухваћено зидинама. Довољан услов је био да мјесто трговине и размјене, а вјероватно и производње соли, (Суторина) буде штићено близином утврђења. Истина, првобитни град – утврђење Свети Стефан могао је, из разлога безбиједности бити и ближи Суторини од данашњег Херцег-Новог, али би то било на уштрб његовог доминантног стратешког положаја, који је очигледно био битан фактор за одабир локације града. Оснивач Херцег-Новога, чини се, није пропустио да искористи природно браћене доминантне положаје као што је стрма хрид над самим морем на којој је данас Форте Маре, испод које је обала неприступачна за непријатељске бродове, или истакнути брежуљак у копну са котом 85 м, гдје је данас Канли кула. Ова два доминантна положаја, ембрион данашњег Херцег-Новог, повезана су, нарочито према западу стрмим литицама, а и према истоку постоји низ солитерских стијена и хриди које су уз релативно мале грађевинске интервенције пружале могућност стварања солидне одбрамбене линије. У подножју оба поменућа бријега били су извори питке воде, од којих је горњи активан и данас, а доњи се временом изгубио.

3. СРЕДЊОВЈЕКОВНИ ГРАД И ФОРТИФИКАЦИЈЕ БОСАНСКОГ И ХЕРЦЕГОВАЧКОГ ПЕРИОДА

Историјска је чињеница да је градња Светог Стефана (Херцег-Нови) отпочела крајем маја, а да су септембра исте године (1382.) већ биле завршене прве фортификације.¹⁵ Не зна се какав и колики је био тај град, али се претпоставља да се ни највећим средствима и радном снагом за тако кратко вријеме није могао саградити, сем ако то није била нека грађевинска импровизација.¹⁶ И ово потврђује претпоставку да

¹⁵ Б. Храбак, н.д., 9

¹⁶ I. Pušić, Hercegovnaska luka i pristanište u srednjem vijeku, *GPMK XXVII-XXVIII*, Kotor 1979-1980, 27

су уз релативно мале грађевинске интервенције, вјероватно уз значајнију примјену дрвета, максимално коришћене наведене природне предиспозиције локације, дјелови старијих, можда чак и античких фортификација.¹⁷

Први бродови натоварени сољу долазе под Нови, заправо у Суторину у августу 1382. године,¹⁸ а исте године, већ у децембру забрањује се њена продаја.¹⁹ То је основни разлог што Херцег Нови још у Твртково вријеме није постао снажан привредни центар. Још један разлог запостављања града за вријеме Тврткове владавине је прикључење Котора Босни (1385.) у чијем саставу је остао све до Тврткове смрти (1391.).²⁰

Прави урбани развој Херцег-Нови је доживио за вријеме Стефана Вукчића Косаче (1435 – 1466), који је 1448. године добио титулу “херцег Св. Саве”, и по коме је касније, не зна се прецизно кад, Херцег-Нови и добио име.²¹ За вријеме херцега Стефана мијења се и изглед и функција града. Он је вјештом међународном политиком, склапањем пријатељства са Турцима, а у првом реду профитирањем на сталном антагонизму Дубровника и Млетачке републике, успио да нађе свој простор дјеловања и да обезбиједи просперитет своје земље, а нарочито Херцег-Новог. Привредну реконструкцију Херцег Стефан започео је активирањем солане у Суторини и трга соли у Херцег-Новоме, потом је организовао мануфактурну радионицу за израду чоје. Да би обезбиједио даљи развој града и бројчани пораст становништва опростио је дугове свима онима који било од куда дођу и настане се у Херцег-Новом. Наведене акције изазвале су огорчене протесте сусједних градова, Котора и Дубровника.²²

За вријеме Херцега Стефана формирао се и развио град на положају који је задржан до данас. Тада је Херцег-Нови претрпио темељну реконструкцију, опасан је снажним зидинама, обновљен и приширен.

Град су браниле двије тврђаве, једна смјештена на обали мора, највјероватније на мјесту данашње тврђаве Форте маре, а друга на узвишењу сјеверно од прве, дакле на положају Канли куле, односно “тврђава на води и тврђава на бријегу”.²³ Није познато да ли су ове двије тврђаве у то вријеме биле међусобно повезане, али су могле дјеловати засебно.

¹⁷ П. Мијовић, М. Ковачевић, н.д., 55, 150

¹⁸ Б. Ђондовић, н.д., 34

¹⁹ Исто, 36

²⁰ Н. Ћорић, н.д., 27

²¹ А. Милошевић, *Hercegnovi u Boki Kotorskoj*, *Glasnik NUBK*, god. IV, br. 1-3, Kotor 1937, 8

²² Ђ. Миловић, н.д., 19, 20

²³ М. Црњански, *Бока Которска*, 1928, 8

Зна се, наиме, да је херцег Влатко приликом турске опсаде, децембра 1481. године предао доњу тврђаву, док је горња коју су држали Мађари пружала отпор још мјесец дана.²⁴

Након зидања тврђаве, формиран је трг (*mercatum*) соли у Суторини, насеље се повећавало и прерастало у град (*civitas*). Саграђен је двор у ком је зими боравио Херцег Стефан, јавна канцеларија и куће локалне властеле. Подграђе (*suburbium*) се први пут помиње 1423. године, али је сигурно да је формирано много раније,²⁵ практично упоредо са другим дјеловима града.

Турци су 1465. године заузели већи дио Војводства Св. Саве (*Ducatus Sabbae*, заправо територија Захумља или Херцеговине), а освајању херцегових земаља придружили су се и Млечани и Мађари, па је Стефану остао само узан приморски појас са Херцег-Новим.²⁶ Сљедеће године, пар мјесеци прије смрти, херцег Стефан нуди Венецији свој дио Боке, тј. Рисан и Нови са тврђавом и пристаништем за неке посједе у Далмацији и право становања у Млечима. Даље од почетних преговора по овом питању није се отишло.²⁷ Стефана је наслиједио његов средњи син Влатко који је владао Херцег-Новим од 1466. до 1481. године. Овај период означен је сталним опадањем града, привредним и дипломатским трзавицама са сусједима, а изнад свега тешким борбама са Турцима, што се негативно одразило на укупан живот града, па и на градитељску активност која је у овом периоду готово сасвим замрла.

У новембру 1481. године херцеговачки санџак-бег Ајваз опсиједао је обје градске куле. Горњу су држали Мађари, а доњу ближу мору, херцег Влатко, који је убрзо одустао од борбе и предао кулу Турцима, баш када је помоћ била на домаку града. Ова војска коју је предводио Ладислав Маркус вјероватно је успјела да се пробије до горње тврђаве, па се она одржала још мјесец дана, тако да је Херцег-Нови коначно пао под Турке јануара 1482. године.²⁸

До данас је остало релативно мало утврђених остатака фортификација босанског периода. Они који су сачувани, било још увијек видљиви, или блокирани познијим преградњама, а установљени у току археолошких или других радова, потврђују тезу о постојању два утврђена пункта, на локацијама касније Канли куле и Форте маре, како то доносе неки извори и литература.

²⁴ М. Злоковић, Турци у Херцег-Новоме, *Бока 2*, Херцег-Нови 1970, 57

²⁵ Б. Ђондовић, н.д., 48

²⁶ Ђ. Миловић, н.д., 23

²⁷ Б. Храбак, н.д., 12

²⁸ М. Злоковић, н.д., 56,57

Веома су значајни остаци средњовјековних градских бедема на јужној страни тврђаве Форте маре, на стрмој хриди над самим морем (сл.1,2.). То су остаци старог Каштела који је доминирао непосредном али и даљом околином. Зидови су рађени на начин карактеристичан за крај XIV и XV вијек, а кроз њих постоји пролаз степеништем од улаза са морске обале до каштела (Форте маре) на врху хриди. Камено степениште и зидови са пушкарницама који га штите, максимално су прилагођени стрмом крштевитом терену. Карактеристичан је улаз с мора пресвођен сегментом лука између двије стијене). Већ и тада тачка споја утврђења са сусједним простором је на сјеверној страни гдје је улаз у Каштел, касније Порта marina. Према тој тачки водили су путеви из разних праваца, што је задржано и током каснијих вјекова.²⁹ У току истражних радова на млетачким Вратима од мора, у доњим партијама је пронађен секундарно употријебљен камени блок са мотивима грбова босанске властеле,³⁰

Брежуљак који доминира над подручјем данашњег Старог града, гдје је доцније изграђена Канли кула, је по свој прилици од самог настанка града имао значајну улогу у систему фортификација. Судаћи по неким савременим историјским изворима и нешто каснијим графичким представама на овом мјесту се, још од босанских времена, налазило градско утврђење, Каштел (Горња тврђава /Forteza da sopra/, стари бедем /vechio recinto/, Citadella). Већина употребљених назива заправо упућују да се ради о задњем упоришту, што потврђују и извори о паду Херцег-Новог под Турке 1481/82. године.³¹ Остаци првобитне, највјероватније босанске тврђаве у Канли кули означени тако на једном старом плану из Млетачког периода ("Recinto vecchio sive secondo recinto"-тачка 8. легенде цртежа, прилог 1.)³² установљени су 1965. године приликом архитектонског снимања објекта.³³

До данас се не може са сигурношћу одговорити на питање обима града до његовог преласка у турске руке, односно да ли је већ у току босанског периода обухватао територију унутар бедема као под Турцима и Млечанима, или чак и нешто већу. У том погледу нарочито су

²⁹ С. Вученовић, Истраживања и заштита Старог града у Херцег-Новом, Бока 20, Херцег-Нови 1988, 9

³⁰ I. Pušić, Herceg-Novi mediaval, L'urbanisme de Herceg-Novi jusqua la prise par les Turcs en 1482, *Balkanoslavica* 7, 35-36; С. Вученовић, н.д., 9

³¹ Ј. Тадић, Нове вести о паду Херцеговине под Турску власт, *Зборник филозофског факултета* VI, 2, Београд 1962, 131

³² Archivio di Stato Veneteo (ASV), Fortezze, ex B. 82, dis. 86, поред осталих планова и ведута, објавио га је Мирко Ковачевић, н.д., сл. 218.

³³ П. Мијовић, М. Ковачевић, н.д., 147, табла LXXL, фотографија 222 (поменути остаци означени су на плану града са ABC, 148-149

интересанти и загонетни остаци бедема на источној страни подигнутог више у поље од данашњег периметра, који се и данас могу пратити на терену, а који су још у млетачким плановима означени као стари ("Linea delle fondama vechie della citta"- тачка 38. легенде цртежа, прилог 1.).

4. ФОРТИФИКАЦИЈЕ ТУРСКОГ ПЕРИОДА (1482-1687.)

Још је Херцег Стефан изгубио велики дио својих територија, па је после његове смрти било само питање времена када ће пасти и Херцег-Нови, последње упориште његовог наследника Влатка. Желећи да искористи пометњу након смрти султана Мехмеда II, Влатко је покушао да поврати изгубљену очевину и тако се замјерио Турцима, па је вјероватно још у јулу 1481. године нови султан Бајазит II издао наредбу да се заузме Нови.³⁴

Протјеривањем Турака са Апенинског полуострва 1481. године актуелизовало се питање заузимања остатака Херцегове земље, јер је Нови са луком и тврђавом могао представљати у датом моменту опасност за Турке.³⁵

Ово су били разлози који су довели до опсаде Новог почетком новембра 1481. године. У њој је учествовало 2000 војника које је предводио санџак-бег Херцеговине. Како смо рекли одбрана је била скопцентрисана у двије тврђаве: на обали, којом је командовао херцег Влатко, и на брду коју је бранило 400 Мађара под заповједништвом Ладислава Маркуса. Помоћ опседнутом граду послали су напуљски краљ Феранте и угарски краљ Матија Корвин, али узалуд јер је Херцег Влатко одустао од борбе и предао тврђаву коју је бранио. Влаткова капитулација значила је и пад средњовјековне Херцеговине. Мађари су горњу тврђаву држали још нешто око мјесец дана, да би се и они предали крајем јануара 1482. године уз услов да се могу слободно вратити у своју домовину.³⁶

Освајањем Херцег-Новог од стране Турака за овај град почиње нова фаза живота по много чему различита од претходне у којој је настао и развијао се пуних сто година у саставу босанског краљевства и војводства Херцеговине.

Поповић,³⁷ на основу Ђелчића³⁸ тврди да је коначно Херцег-Нови припао Турској 1483. године, када је Хаци-бег, триконски санџак сишао

³⁴ Б. Ђондовић, н.д., 41

³⁵ Исто

³⁶ Т. К. Поповић, н.д., 30

³⁷ Исто, 31

³⁸ G. Gelcich, н.д., 184

са војском из Херцеговине и, последице Рисна, освојио и Херцег-Нови, те у најљепшем дијелу Боке основао нови санџакат. Ипак са више поузданости се узима 1482. година као вријеме освајања Херцег-Новог.

За вријеме Турака измијењен је урбанистички лик града и његова функција. Он је од трговачког пристаништа и занатског центра постао најјачи турски стратешки чвор и ратно упориште на овом дијелу јужног Јадрана. У научној литератури постоји опште, иако недокументовано увјерење о великом гусарству Херцег-Новог. Међутим, град је у првом реду био дефанзиван, па је због такве позиције велика брига посвећивана његовим утврђењима.³⁹

Поред стратешког, Херцег-Нови је за вријеме турске власти имао управни и административни значај. Био је центар нахије, а од почетка 1485. године и кадилука, као и друго, повремено сједиште санџакбега Херцеговине.⁴⁰ Градском тврђавом је заповиједао диздар, у почетку један, а касније, кад је подигнута и нова, горња тврђава, тзв. “Шпањола”, двојица. Крајем XVI или почетком XVII вијека организована је нова Новска капетанија, па је заповједништво над свим тврђавама на подручју капетаније, као и над турским поморским снагама стационираним у овом граду, припало новском капетану.⁴¹

Због прворазредног стратешког значаја истурене тачке Турске царевине према западу, утврђењима Херцег-Новог је посвећивана посебна пажња. Зидови су често реновирани и утврђивани, град прошириван и дограђиван и у њему подизани нови значајни објекти. Већи грађевински захвати, поред увијек присутне потребе модернизације и усавршавања, вршени су због оштећења и рушења, усљед ратова и релативно честих и јаких земљотреса. Како је читав простор Старог града у суштини једно велико клизиште (осим крупног кречњачког блока уроњеног у флишни палеорељеф, који представља контрфор клизишту, на којем је Форте маре⁴²), оштећења градитељског ткива била су у току историје града готово перманентна, а нарочито изражена приликом сеизмичких удара.

По извјештајима, са разних страна, дознајемо да свако неколико година силазе паше са војском из Херцеговине да би заштитили град док се зидине и тврђава не оправе. Ови грађевински захвати захтијевали су велика новчана средства, стручњаке, квалификоване раднике (“сара-

³⁹ Б. Храбак, Херцег-Нови као турска поморска база и гусарско гнијездо, *Бока* 9, Херцег-Нови 1977, 41

⁴⁰ *Историја Црне Горе* 3, М.Васић, Градови под турском влашћу, Титоград 1975, 511

⁴¹ Исто

⁴² Градске зидине, пројекат обнове и ревитализације, Завод за урбанизам и пројектовање Херцег-Нови, Херцег-Нови 1986, геолошки елаборат, 6

хори”⁴³), бројне “аргате”, материјал, транспортна средства и друго. Све то нијесу могли да обезбиједу органи локалне власти и санџакбег, па је послове око набавке новчаних и других средстава, довођења стручњака, организацију и бригу око извођења радова преузимала централна власт. Одређени дио послова повјераван је беглербеговима, румелијском и босанском, херцеговачком санџакбегу, кадијама и другим органима власти у Херцеговини.

Посебну улогу имао је Дубровник као колективни турски харачар, који је био дужан да пошаље одређени број радника, најчешће зидара и тесара, да стави на располагање велики дио потребног грађевинског материјала, и да га, уз остали материјал посебно дрвену грађу из Неретве, транспортује својим бродовима у Нови. Инжењери за процјену трошкова, посебан емин за њихову евиденцију и руководиоци градилишта слати су из Цариграда.⁴⁴

Прве вијести о турским обимнијим градњама у Новоме стигле су у Дубровник и Венецију, градове у чијим архивима најбоље можемо пратити збивања у Херцег-Новом и околини, тек 1493. године, пуних десет година након његовог пада под Турке. Ипак, готово је сигурно да је сличних радова било и раније. Ако ништа друго Турци су морали оправити оно што су оштетили за вријеме опсаде града 1481/82. године.

Јула 1493., а потом и априла 1494. године помиње се у књигама дубровачког Вијећа умољених надзорник неких радова у Новоме, тзв. склав “super saracorii qui laborant in Novi”.⁴⁵ По Вуку Караџићу сарахори су били радници, на примјер код градњи друмова.⁴⁶ Међутим, да се у горњем случају није радило о градњи путева, већ о неком раду на утврђењима сазнајемо из даљих вијести. Маја 1494. дубровачки Сенат нуди Турцима двије велике каракте и неколико малих барки за довлачење дрвене грађе са ушћа Неретве, а јула исте године дозвољава се извоз десет миљара⁴⁷ цигала.⁴⁸ Храбак посредно, на бази неких каснијих извора, закључује да је по сриједи рад на фортификацијама Херцег-Новог,⁴⁹ и наглашава да

⁴³ Б. Храбак, Вести о утврђивању Херцег-Новог 1508 и 1493-1494. године, *Историјски записи*, год VI, књ. IX, 1, Цетиње 1953, 248

⁴⁴ Исто, 243

⁴⁵ Исто, према: Хисторијски архив Дубровник, (ХАД) Cons. rog. XXVII, 47, 57, 110

⁴⁶ В. С. Караџић, *Српски рјечник IV*, Београд 1935, 686, под »сараори»

⁴⁷ М. Влајинац, *Речник ...*, н.д., III свеска, Београд 1968, види под «миљар», 613-614

⁴⁸ Historijski arhiv Dubrovnika (ХАД), Cons. rog., XXVII, 115, 134

⁴⁹ Б. Храбак, Вијести о утврђивању..., 248

се он одвијао двије узастопне године, што посредно може говорити о значају и обиму предузетих интервенција.

Деценију и по касније, љета 1508. године поново је рађено на новским утврђењима, наводно са 8000 аргата, а вјероватније са њих 4000, како стоји у једном извјештају корчуланског заповједника.⁵⁰ Прва вијест односи се на херцеговачког санџакбега Мехмеда Есебеговића, који треба да пређе преко Конавала на путу за Нови, “ad faciendum fabricari Castellum Novum”.⁵¹ Према извјештају которског кнеза и провидура Николе Копо, задатак је био изградња једне тврђаве («volendo fabricar una fortezza»).⁵² У току јуна стигао је у Херцег-Нови посебан санџак Цигана упућен »ad fabricam Castellum Novi», без сумње од саме Порте. Дубровачки сенатори стављају му на располагање бродове за довоз дрвета са Неретве и другог материјала. Са градитељима је дошао и посебан емин да води евиденцију о трошковима.⁵³ Из разних каснијих извјештаја которског кнеза сазнаје се да Турци имају намјеру да граде тврђаву Херцег-Новог (“far forte Castellum Novi”), да су радови одмицали лагано (“lavorano lentamente”), па чак и да се не гради ништа ново, већ врше само оправке.⁵⁴

Што се заправо изградило у Херцег-Новом за вријеме љета 1508. године не може се поуздано закључити. Вијести из Котора, које би требало бити најмјеродавније нису досљедне. Од првих вијести да ће се градити једна тврђава, преко уопштених обавјештења о утврђивању и оправкама, долази се до исказа о завршеном раду на утврђивању Новог. Судаћи по изворима радило се на једном (“vanno lavorando lentamente de castello”, »fabricatum castellum«), али и два каштела («dicti castelli»).⁵⁵ Често помињање дрвене грађе и коља⁵⁶ упућује на израду палисада, које су могле постојати са источне, а нарочито јужне, морске стране.⁵⁷

Између ове двије градње (1493/94 и 1508.) било је и мањих интервенција. Марта 1501. на гласине да у Јадран улази велика млетачка флота, бојећи се освајања Новог, Турци су преузели оправку једног ка-

---

⁵⁰ Исто, 246; Marina Sanuda одношјаји skupnovlade млетачке прама Južnim Slavenom, *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, VI, u Mletciah 1863, 308

⁵¹ ХАД, Cons. rog., XXXI, 24

⁵² Marina Sanuda одношјаји..., 307

⁵³ Б. Храбак, Вијести..., 243, према: ХАД, Cons. rog. XXXI, 27

⁵⁴ Исто, 244-245

⁵⁵ Б. Храбак, Турске градње и доградње у фортификацијама Херцег-Новог, *Бока 17*, Херцег-Нови 1985, 73; ХАД, Cons. rog., XXXI, 32, 39, 38

⁵⁶ ХАД, Cons. rog., XXVII, 64, 115, Marina Sanuda одношјаји..., 308

⁵⁷ Е. Џелебија, *Putopis*..., н.д. 206

штела.⁵⁸ С обзиром да је обезбјеђење вршено од напада с мора свакако се ради о утврђењу Форте маре.

Године 1509. настављен је рад у Херцег-Новом. У марту се опет у близини Дубровника налазе Цигани, доведени за грађевинске радове, а у октобру Портин склав долази за материјал и друго што је потребно за изливање бомбарди. Дакле, радови су те године финализирали бедеме и обезбиједили платформе за постављање топова. Могуће је да су бедеми са топовима подигнути за заштиту ратних бродова у луци јер је ускоро у Нови допловила турска флотила.⁵⁹

Године 1511. херцеговачки санцак-бег тражио је од Дубровчана да са десет бродница довуку дрво потребно за изградњу града.⁶⁰ Седам година касније у Новом је боравио херцеговачки намјесник подижући каштел. Од Дубровчана тражи обрађени челик, шиљасто коље и друго, а они му накнадно стављају на располагање и лађе, цријеп, зидаре и дрводјеле, вјероватно на основу неког каснијег захтјева. Очигледно је изграђивано пристаниште, али и неке зграде.⁶¹

Јула 1524, на молбу заповједника каштела и дотад изграђених утврђења, тј. диздара, Дубровник шаље три вјешта мајстора-градитеља да процијене средства за оправку оштећења и рупа у зидинама. Ово свједочи да су зидине које су опасавале Нови 1524. године већ биле руиниране.⁶²

Јула 1537. Турци из Херцег-Новог тражили су од Дубровника 60 мајстора зидара и четири цријепара, по чему знамо да се није радило само о утврђењима већ и о цивилним објектима, или евентуално касарнима, складиштима и слично. Када је запријетио рат са хришћанским силама, била су одвојена знатна средства за утврђивање града. Шпанци су наводно при освајању Новог (1538.) заплијенили 60.000 златника намијењених за ојачање утврђења.⁶³ За вријеме релативно кратке владавине (од јула 1538. до августа 1539. године).⁶⁴ Шпанци су нешто више радили на фортификацијама Доњег града, а можда су започели и изградњу Горњег града, тзв. “Шпањоле”.⁶⁵

⁵⁸ *I diarii di Marino Sanuto*, III, Venezia 1880, 1457

⁵⁹ Б. Храбак, *Турске градње...*, 74, према: Cons. rog. XXXI, 261, 263

⁶⁰ Исто, према: ХАД, Cons. rog. XXXII, 12, 29, 30

⁶¹ Исто, 74, 75

⁶² Исто, 75

⁶³ Г. Станојевић, *Југословенске земље...*, 57

⁶⁴ Т. К. Поповић, н.д., 38, 45

⁶⁵ П. Шеровић, *Борбе с Турцима око Херцегновога до коначног ослобођења г.*

Уговором о склапању савеза Свете лиге, у Риму 1538. године било је предвиђено да се заузме Херцег-Нови, до чега је нарочито било стало Венецији због сталне опасности за Боку, али и другим хришћанским државама.⁶⁶ Комбинована шпанско-млетачка флота под руководством Андрије Дорије топовима је рушила градске зидине. Са источне стране међу првима су провалили градске бедеме и на њима начинили велики пролом Пераштани, који су на својим бродовима похрлили у помоћ савезницима. Овај отвор уништен у најновијим радовима, познат је у народу, али и званичним млетачким документима и плановима као “Перашка врата” (Porta Perasto). Супротно савезничком уговору Шпанци су остали у Херцег-Новом, а будући да су градске зидине биле јако оштећене, извели су знатне радове на њиховој оправци.⁶⁷

Почетком августа 1539. године турска флота од 90 галија и 30 фуста под командом Хајрудина Барбаросе и неколико санџак-бегова с копна, напали су Херцег-Нови. Срушен је један дио градског зида у дужини од 40 корака. Непосредно по заузимању града, Дубровчани шаљу Турцима 60 зидара да поправљају градске бедеме.⁶⁸

Шездесетих година XVI вијека извођени су поново велики радови у Новом. На њих су утрошена огромна средства. Према ферману из 1564. циљ радова је био да се тврђава “доведе у добро стање због минирања”. Предвиђена сума у износу од 300.000 акчи показала се недовољном. Порта је послала двојицу архитеката Илавера и Бекира који су прегледали оштећења и установили да је за покриће трошкова потребно још 200.000 акчи.⁶⁹

Мајсторе је по обичају обезбиједио Дубровник. Између осталог изграђено је неколико артиљеријских платформи што је подразумевало и проширење мјеста на зидинама.⁷⁰ Један каснији ферман, из 1566. године⁷¹ у којем се говори о реновирању цамије порушене земљотресом упућује нас на претпоставку да су тих година реновирани и други објекти, па свакако због свог значења и фортификације. Ферман не прецизира о којем се земљотресу ради, али је вјероватно у питању онај из 1563. године који је изазвао велика рушења у овом подручју.⁷²

1687, ГПМК IV, Котор 1956, 7

⁶⁶ Г. Станојевић, н.д., 54, 56

⁶⁷ П. Шеровић, н.д., 7

⁶⁸ Г. Станојевић, н.д., 61

⁶⁹ *Историја Црне Горе...*, 513

⁷⁰ Б. Храбак, *Турске градње...*, 80

⁷¹ *Историја Црне Горе...*, 514

⁷² Ј. Михаиловић, н.д., 15

За вријеме Кипарског рата (1570-1573) Турци су опет морали интензивније мислити на јачање Херцег-Новог као поморске базе и тврђаве. Поред честих извјештаја о потребним оправкама постоји и један занимљив навод да у тврђави и непосредно уз њу има кућа, башти и слично, што представља опасност за безбиједност фортификација. Колики је значај 1572. године султан придавао одбрани Херцег-Новог види се и по томе што је румелијском беглербегу наредио да крене у Нови, гдје се непријатељ почео концентрисати за извођење опсаде и за напад на град.⁷³ Првих година XVII вијека, због нових освајачких планова Шпаније и Венеције Турци су морали поново бити на опрезу и дограђивати новске фортификације. Тврђавски појасеви били су изграђени још 1551. године.⁷⁴

Године 1608. Нови је поново страдао од земљотреса. Градски зидови су били јако оштећени, а већи дио зграда порушен. У прољеће наредне године радило се на обнављању новске тврђаве⁷⁵ Мањих радова било је и почетком 1620. године.⁷⁶

Два разорна потреса, први у фебруару 1631. и 1632. године⁷⁷ узроковали су веће радове на утврђењима. Према млетачким изворима доводе се у ред бастиони и мјеста за постављање топова. Новска артиљерија је била у стању да чува улаз у которски фјорд.⁷⁸ Током 1632. године у Херцег-Новом се подиже један бастион висок шест корака.⁷⁹

Херцег-Нови је, заједно са Дубровником и Котором, претрпио велика разарања у страшном ("orribile e spaventoso") земљотресу почетком априла 1667. године. Међутим, већ 21. маја Турци приступају обнови града. Прва на реду била је рестаурација тврђаве. Босански паша извјештава Новљане да ће отпочети генерална обнова града којом ће руководити специјални изасланик Порте.⁸⁰

Године 1684. ослобођен је Рисан и херцегновска ривијера од Верига до Кумбора, у чему је пресудну улогу одиграло домаће становништво, нарочито Пераштани. Пераштани су на кумборском рту, гдје је била тврђава Врбањ држали даноноћно страже за вријеме од три године, све

⁷³ Б. Храбак, Турске градње..., 82

⁷⁴ Исто, 83

⁷⁵ *Историја Црне Горе...*, 514

⁷⁶ Б. Храбак, Турске градње..., 83

⁷⁷ Ј. Михаиловић, н.д., 16

⁷⁸ Б. Храбак, Турске градње..., 83

⁷⁹ Г. Станојевић, Прилози проучавању историје Боке Которске у првој половини 17 вијека, *Историјски записи*, 1, 1956, 60

⁸⁰ М. Злоковић, Турци у Херцег-Новоме..., н.д., 77

до коначног ослобођења Херцег-Новог.⁸¹

Херцег-Нови, последње турско упориште у Боки, ослободили су Млечани и њихови савезници, међу којима Бокељи и Црногорци, 1687. године, што је био веома значајан догађај XVII вијека.

5. ФОРТИФИКАЦИЈЕ ВЕНЕЦИЈАНСКОГ ПЕРИОДА (1687-1797.)

Господарима Котора и јужног дијела Боке Которске велики проблем је представљала чињеница да је сјеверни дио Боке са градовима Рисном, и у првом реду Херцег-Новим још од најстаријих времена (од пада српске средњовековне државе) припадао другој држави. Тај проблем је нарочито потенциран када су овим предјелима завладали Турци. Венецијански извори често наводе да се Котор налази у турским чељустима и да не може дуго потрајати да два непријатеља улазе на иста врата. Ипак, ово стање трајало је два вијека.

Венеција је показивала претензије на Херцег-Нови, Рисан и њихове територије, практично читаву сјеверну обалу Боке, још за вријеме владавине Стефана Вукчића Косаче овим подручјем. Њене акције, у том смислу, вођене су преко которског кнеза, који је покушавао да уз помоћ которског кастелана добије град. Ови покушаји као и преговори иницирани Стефановом понудом (фебруара 1466. године) условног уступања територије Млечанима⁸² нису уродили плодом.

Стратешки значај овога подручја за Млечане, посебно Херцег-Новог, који је контролисао улаз у залив, многоструко је порастао његовим падом под Турке. Да би обезбиједила слободан приступ Котору и трговачки транзит Јадраном, Венеција је на глобалном плану, вјештом дипломатијом настојала да избјегава сукобе са Турцима. С друге стране богатим поклонима и подмићивањем често пута је успијевала да постигне прећутни договор о ненападању на овом подручју и у вријеме када је била у званичном рату са Портом. Како су ипак Турци били ћудљив, опасан и непоуздан сусјед, Млечани су читаво ово вријеме, са мањим или већим интензитетом радили на коначном освајању Херцег-Новог и његове територије. Папина и венецијанска флота удружене са шпанским трупама, успјеле су да освоје Херцег-Нови 1538. године. Међутим, због несугласица са савезницима Шпанци су одбили да предају град Млечанима, а ни сами нису успјели дуго да се задрже. Следећи покушај освајања Херцег-Новог 1572. године, за вријеме Кипарског рата (1570-

⁸¹ Исто, 79

⁸² Б. Храбак, Херцег Нови у доба..., 12

1573), био је више демонстративан него стваран,⁸³ а и онај 1649. године, под вођством млетачког генерала Ђилдаса (Gildas) такође је био безуспјешан.⁸⁴

Дуготрајна млетачка кампања везана за освајање Херцег-Новог узела је озбиљније размјере послвије турског пораза под Бечом. Под руководством ванредног провидура Антонија Зено, у несташници млетачке војске⁸⁵ Пераштани су ослободили Рисан, Моринь и читаву обалу од Верига до Кумбора (1684. године).⁸⁶ Истовремено бокелски хајдуци перманентно су пустошили Херцеговину и тако стварали предуслов за коначно заузимање Херцег-Новог.⁸⁷ Из истих разлога Венеција је учвршћивала борбену и политичку сарадњу са херцеговачким, црногорским и брдским племенима.

План за напад на Херцег-Нови разрадио је и извео генерални провидур Далмације и Боке Јеролим Корнер (Girolamo Corner). Турци су одржавали Нови по цијену великих жртава, али без флоте су имали мало изгледа да одбране град. Млечани су ангажовали 150 бродова, 6000 војника и 20 артиљеријских оруђа. У нападу су имали учешћа бројни Бокелји и 300 Црногораца.⁸⁸

Искрцавање савезничке војске отпочело је 2. септембра 1687. године у Кумбору,⁸⁹ на мјесту некадашње турске тврђаве Врбањ. Савезници су успјели да освоје утврђене турске положаје на стратешки значајном узвишењу код цркве св. Петке (данас св. Ане). Да би се онемогућио сваки заклон непријатељу овом приликом млетачка артиљерија је до темеља срушила црквицу, а по освајању израдила артиљеријске положаје и одатле врло успјешно тукла град, а нарочито Канли кулу и тзв. Ронделу (касније бастион Св. Јеролим).

Поред положаја на брду св. Петке, од којих је са неких бомбардована и тврђава Шпањола било је и неколико положаја ближе мору, одакле су тучени нижи дјелови источног периметра, испод Ронделе-Торијуна (види Росијеву гравир, прилог 2.) са западне стране Бокелји, предвођени Пераштанима, успјели су да освоје утврђења на Ђурђевом брду код Суторине,⁹⁰ што је био предуслов за заузимање западног подграђа, Топле,

⁸³ Г. Станојевић, *Југословенске земље...*, 83

⁸⁴ А. Милошевић, н.д., 9

⁸⁵ П. Шеровић, н.д., 12

⁸⁶ Исто

⁸⁷ Г. Станојевић, н.д., 317

⁸⁸ Исто, 336

⁸⁹ А. Милошевић, н.д., 11

⁹⁰ П. Шеровић, н.д., 14

као и ближе околине.

Будући да је очекивана помоћ граду са те стране, урађен је опкоп са три затворена шанца (22. *Linea di circonvallazione con 3 Ridotti dalla parte Ponente*)), како је то приказано на гравирима. Слични шанчеви, “ridotti” били су изграђени на мјесту логора савезничке војске, иза брда св. Петке (32. *Luogo dove era l’ Acca/m/pamento de nostri...fortificato l’ alloggiamento con 3 ridotti nella Valle*).

Вјероватно пред саму Млетачку опсаду Турци су између Канли куле и тврђаве Шпањола изградили кулу стражару (Rossi - 24. *Torre fatta di nuovo da Turchi; Van Westerhout, прилог 3. - D. Torre di guardia tra il Castello della Citta, e quello del monte*). Поред опсаде с копна, град је био под сталном ватром са галија и тзв. паландри, неке врсте сплавова - артиљеријских платформи (Rossi - 29. *Pelandre che gettano Vo/m/be e Carcasse; Van Westerhout - Q. Due palandre...*).

Опсједнутом граду у помоћ је притекао Топал-паша из Херцеговине са 4000 војника, али је био одбијен, а потом жестоко потучен на Каменом, изнад Херцег-Новог. Млечани су успјели да топовском ватром стално туку пролом у зидинама између куле каштела (Канли куле) и ронделе према мору – Торијун (“*Breccia alla Cortina, tra il Turrione del Castello, e la Rondella verso il mare*”).⁹¹

Међутим, Турци су оштећено мјесто изнутра заштитили шанцем и грудобраном, (5. *Breccia...riparata per di dentro con fosso, e parapetto*) и храбро спречавали непријатељски продор у град. Због снажног отпора, као и тврдоће зидова, настојања минера да лагумима направе нове продоре, изгледа нису имала већих резултата.⁹²

Видјевши да ће тешко освојити град, Корнер је посредством Пераштана подмитио 250 Албанаца, а потом и многе друге који су бранили утврђење према обали.⁹³ Поред тога фирентински артиљерци успјели су да погоде велику кулу у тврђави на мору (Форте маре) у којој су Турци држали барут (“*gran Turrione del Castello alla Marina, ove Turchi tenevano della Polvere*”).⁹⁴ Ово је изазвало велика оштећења, али и изванредан психолошки ефекат, па се сматра једним од кључних тренутака опсаде. Млечани су поред куле на обали коју су им предали Албанци, ускоро

⁹¹ S. Musić, *Izvještaji...*, н.д., 59, 63

⁹² Исто, 73 (С друге стране, каснији планови приказују велика оштећења. Корнер вјероватно велича своје напоре, а инжењери претјерују са потребним радовима на оправци)

⁹³ П. Шеровић, н.д., 17

⁹⁴ S. Musić, н.д., 68, 71

запосјели и Ронделу, Торијун, добар дио зидина и неколико кућа у граду,⁹⁵ па им се он ускоро предао, а потом и тврђава Шпањола.

Освајање Херцег-Новог био је велики војни и политички упјех који је Венеција остварила помоћу савезничке хришћанске војске коју су углавном сачињавали становници околних подручја, односно 8000 ратника из сјеверне и средње Далмације, Бокелји и Црногорци.⁹⁶

Млечани су наслиједили од Турака град и тврђаву на којима су постојала бројна оштећења. Она су била изазвана не само најновијим борбама за освајање града 1687. године већ и клизиштима, земљотресима, (од којих је најразорнији био онај 1667. године) и слично. Поред експлозије барутане на Форте маре 1687., догодила се експлозија 320 буради барута и велике количине муниције у фебруару 1663. године.⁹⁷

На плану из 1700. године (прилог 4.) чији је аутор Албергети (Gius./tiniano/ Emilio Alberghetti приказана су оштећења темеља и зидова градског периметра, старе и нове пукотине и обрушавања, клизишта са расједима терена, тоњење и ерозија дјелова обале и сл. На Каштелу, Канли кули евидентирано је неколико старих пукотина ("fissure vecchie") од којих једна при врху широка три стопе (сва 1м), а при дну ½ стопе (17 см). Из Корнерових извјештаја знамо за напоре да се изврши минирање Канли куле, али не знамо да ли је то и спроведено.⁹⁸

И план потврђује информације из писаних извора да су највећа оштећења била на подручју Караче. Уз саму кулу Св. Кларе била је пукотина широка 2,5м (un passo e mezzo di larghezza), гдје је заправо дошло до обрушавања, а како није наглашено да се ради о старој пукотини, као на другим мјестима, у питању су свакако последице опсаде 1687. године (Altra fissura...dove cadendo si e profondata la mura, e mostra profundarvi il rimanente da N a I - легенда под G). Најтеже оштећени дио бедема био је онај од куле Св. Јеролима до Перашких врата (K,L - Spaccio della mura tutta dirocata et il Torrion medesimo di San Girolamo, tutto il fondamento della sudetta mura si e profondato passi due e mezzo...).

Од осталих бројних пукотина и оштећења издвојићемо још и рушење дјелова зида код Перашких врата N - Fissura nella quale si sono profondati pezzi /?/ quattro di mura...), и двије старије пукотине источно од Цитаделе (R - Due fissure vecchie nelle mura). Из писаних извора, посебно Корнерових извјештаја знамо да је град био веома оштећен, поготово

⁹⁵ Исто, 82

⁹⁶ А. Milošević, н.д., 15

⁹⁷ Б. Храбак, Новљани и улцињски гусари (1571-1987), Бока 13-14, Херцег-Нови 1982, 91

⁹⁸ S. Musić, н.д., 73

на локалитету Карача, између Канли куле, бастиона Св. Јеролима и Перашких врата. Корнер каже да нема унутар града ни једне зграде која није озбиљно оштећена (...oltre le muraglie atterrate, non vi e di dentro Casa, che non sia affatto ruinata...).⁹⁹

Контрадикторна су мишљења релевантних млетачких службеника и инжењера о вриједности и квалитету херцеговске тврђаве. Још 1553. године синдик Антон Диједо сматра да је новска тврђава мала, јефтина и слаба, те да на њој има мјеста која би се лако могла минирати.¹⁰⁰ Корнер сматра да је она веома цијењена, сасвим супротно од онога што се мислило, и да нема дјелића на зидинама који није способан за одбрану и који не представља добар заклон (...non esservi Angolo di muralgia, passo di fondo, e cadauno dei molti Recinti, c'ha, che non sia capace di difesa, che non formi gran ritirata...).¹⁰¹

Међутим, већ у првим стручним извјештајима након освајања Херцег-Новог које су Сенату поднијели Ђорђо Калерди и Бартоломео Камучо, изражава се сумња у квалитет утврђења у граду.¹⁰² Без обзира на степен субјективности ових извјештаја појединачно, ефекат који се желио постићи и тезу која је заступана, сигурно да је повољан стратешки положај и одбрамбени концепт тврђаве, морао у очима савременика бити умањен осјетљивошћу појединих сегмената утврђења, нарочито источног сектора, и, свакако, оштећењима изазваним борбеним дејствима и помјерањем тла услед земљотреса и клизишта.

Освојивши од Турака овако тешко оштећен град, Млечани су, нарочито у прво вријеме морали уложити значајна средства на оправке и градње, прије свега градских фортификација. Прве најнужније оправке предузео је одмах након освајања генерални провидур Корнер. Због бојазни да Турци не покушају да поврате град започета је обнова тврђаве, у првом реду пролома на Карачи широког 35-40 корака,¹⁰³ а потом магацина, квартира за војску, па и стамбених зграда. Са мјеста пролома уклоњено је срушено камење, а потом је онај на бедемима осигуран добром палисадом, а пролом на рондели подизањем зида, који је добро напредовао иако су кише ометале радове (...quella alla cortina assicurata subito con una buona Palificata, e l'altra alla Rondella coll' incaminamento della Muraglia...).¹⁰⁴

⁹⁹ Исто, 77

¹⁰⁰ М. Милошевић, Војна организација..., н.д., 107

¹⁰¹ S. Musić, н.д., 77, 83

¹⁰² Исто, 162

¹⁰³ Исто, 61, 65 (35-40 passi, преведено као *корак*, а може и као *хват*, *сежањ*)

¹⁰⁴ Исто, 121, 127

У граду је владала оскудица у грађевинском материјалу, с тешком муком се набављао креч који је био потребан у великим количинама,¹⁰⁵ а греде, даске ексери и сл. (Travi, Tavole, e Chiodi) морали су се добављати из Млетака.¹⁰⁶ Инжењери Камучо и Барбијери који су водили радове били су болесни и рањени, па Корнер тражи да се обезбиједи други (...essenziale si renda il provvedimento /altre volte raccordato/ di qualch' Ingegner...)¹⁰⁷ Како би се обезбиједиле материјалне претпоставке за обнову града и тврђаве и за администрацију одмах су предузете мјере за отварање пекаре и оправке млинова, касапница, рибарница, (Pistoria... Molini... Becarrie... Pesche... Gabella di Sali...),¹⁰⁸ као и градњу лазарета.

Најобимнији радови извођени су на источној страни града, гдје је бедем, већ раније оштећен клизиштем и земљотресима, много страдао у опсади. Најтеже оштећен, практично срушен, био је зид између бастiona Св. Јеролим и Перашких врата, који дуго није оправљан већ само споља заштићен палисадом.

Првих година XVIII вијека отпочело се са изградом новог фортификационог појаса у унутрашњости, на правцу Перашка врата – Канли кула.

Утврђење Форте маре свакако је било јако оштећено, будући да је ту експлодирала турска барутана, па је млетачка обнова обухватила реконструкцију магацина и објеката за посаду. Судећи по градитељском опусу у млетачко вријеме су обновљене горње партије утврђења, а исти случај је био и са Цитаделом, тзв. Мезалуном.

Тада су вјероватно изведена и нека ојачања на Канли кули која је на више мјеста показала јака оштећења. Ипак све ове оправке су се свеле на најнужније, тако да првобитни склоп фортификација из турског периода није битно поремећен, иако знамо за многе неостварене идеје модернизације утврђења и проширивања његовог спољашњег периметра.

Млечани су дали значајан печат градском урбанизму формирањем тргова, улица, по дизањем цркава, палата и стамбених зграда. Ван обима градског утврђења оформили су лазарете, на Топлој, а потом у Мељинама, као и мања поморска насеља традиционалне архитектуре.

¹⁰⁵ Исто

¹⁰⁶ Исто, 77, 84

¹⁰⁷ Исто, 121, 127

¹⁰⁸ Исто, 122, 128

6. ЕЛЕМЕНТИ ОДБРАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ

6.1. Куле и бастиони

Како смо видјели, Херцег-Нови су браниле двије тврђаве, заправо каштела, куле, једна на обали мора, на мјесту данашње тврђаве Форте маре, за коју се чешће примјењује термин каштел, тврђава, а друга изнад града, сјеверно од прве, која је по правилу називана кулом (Канли, тј. Крвава кула), иако се, попут Форте маре, и овдје радило о нешто сложенијем фортификационом пункту.

Ове двије куле су могле дјеловати засебно, па су касније, током развоја градског фортификационог система, биле нека врста посљедњег упоришта. Још у вријеме турске опсаде 1481. године, након што је Херцег Влатко предао доњу тврђаву, касније, у млетачком периоду названу Форте маре, горња кула, коју су држали Мађари, у функцији посљедње одбране пружала је отпор непријетељу још извјесно вријеме.¹⁰⁹

На стрмој хриди над морем, испод које је обала неприступачна за непријатељске бродове, од самог настанка Херцег-Новог, подигнуто је утврђење **Форте маре**, (сл. 1). У његовом подножју, налазе се остаци старог каштела који је дограђиван како би што боље доминирао околином. На основу градитељског опуса, остаци овог најстаријег фортификационог пункта могу датирати у XIV евентуално XV вијек. У унутрашњости је степениште од морске обале до каштела.

Утврђење Форте маре било је током операција на ослобођењу Херцег-Новог од Турака јако оштећено, будући да је ту експлодирала турска барутана. Судећи по градитељском опусу, будући да су историјски извори доста површни, Млечани су обновили горње партије утврђења.

Међутим, укупно датирање, а нарочито горњих дјелова, је веома комплексно, због недостатка података, пропуштене шансе да се изврше адекватна истраживања приликом обнове послје земљотреса 1979. године, сродног градитељског опуса и технички неадекватно изведене обнове.

Наиме, поступак најновије реконструкције и санације овог објекта био је вишеструко непримјерен. Конзерваторски неприхватљиво, а статички непотребно, велика стијена на којој је подигнуто утврђење, заробљена је новим бетонским зидом, облијепљеним каменом, уз остављање само уског прореза. У укупној презентацији споменика и свих његових фаза прихваћен је принцип сродног опуса. На тај начин аутентични дјелови разних градитељских историјских слојева, реко-

¹⁰⁹ М. Злоковић, Турци у Херцег-Новоме..., н.д., 57

нструисане партије па чак и најновија доградња третиране су униформно, што је конзерваторски неприхватљиво.¹¹⁰

Издвојени фортификациони пункт, **Канли кула**, (сл. 3.) од самог настанка града имала је значајну улогу у одбрамбеном систему. Судећи по неким писаним историјским изворима и графичким представама на овом мјесту се, још од босанских времена налазило градско утврђење, Каштел («*Forteza da sopra, Citadella*»).

Поменути називи, наиме, упућују да се ради о тзв. задњем упоришту, (“*defensor urbis*”) што потврђују и поменути подаци о паду Херцег-Новог под Турке 1481/82. године.¹¹¹ Остаци првобитне тврђаве у Канли кули означени су на једном плану из Млетачког периода, (прилог 1.),¹¹² и рекогносцирани су 1965. године приликом архитектонског снимања објекта.¹¹³

Канли кула у данашњем облику настала је током турског периода, највјероватније средином XVI вијека. На плану чији је аутор Албергети, (прилог 4.) на Канли кули је, након млетачког освајања Херцег-Новог, евидентирано неколико старих пукотина, од којих је једна при врху широка три стопе, а при дну $\frac{1}{2}$ стопе, што говори да је кула била значајно оштећена артиљеријском ватром и минирањем у току ослобађања Херцег-Новог. Сигурно је да су тада изведена и нека ојачања на Канли кули, али су се трагови великих оштећења од минирања видјели практично до данашњих дана.

Још шездесетих година прошлог вијека је простор на Канли кули коришћен за изградњу љетње позорнице, уз поштовање зидова тврђаве и налаза и адаптацију постојећих просторија за нове потребе. Међутим, током најновије реконструкције, предузете су знатно радикалније интервенције, којим су овом објекту умањене споменичке вриједности. Нови, интерполирани елементи сцене, гледалишта и пратећих садржаја, као и без икакве потребе президани стари зидови, уклопљени су у цјелину на начин па се добила агломерација аутентичне, реконструисане и нове архитектуре.¹¹⁴

Један од најзначајнијих фортификационих пунктова градског утврђења била је бастион **Цитадела**, тзв. Мезалуна (сл.4.). Налазила се на самој обали на споју јужног и источног сектора утврђења. Без обзира

¹¹⁰ детаљније: И. Лалошевић, н.д., 206

¹¹¹ Исто, Ј. Тадић, Нове вести ..., н.д. 131

¹¹² ASV, Fortezze, ex B. 82, dis. 86

¹¹³ П. Мијовић, М. Ковачевић, н.д., остаци су означени на плану града са АВС, 148-149

¹¹⁴ детаљније: И. Лалошевић, н.д., 208

на назив који је носила није била сасвим издвојено градско утврђење, (прилог 1.) а због позиције на самој обали тешко да се могла користити као посљедња одбрана, утолико прије што су Форте маре и Канли кула имали стратешки бољу позицију са тог аспекта.

Цитадела је највјероватније настала на много старијим остацима бедема јужног сектора,¹¹⁵ оформљена у турско вријеме, судећи по изворима, била веома оштећена у млетачком освајању 1687. године, те након тога радикално реконструисана. Након пробијања железничке пруге почетком прошлог вијека, дуго је била угрожена и пријетила падом, да би коначан колапс доживјела непосредно након земљотреса 1979. године.

Један од значајнијих сачуваних бастиона у млетачким изворима познат као Рондела, а касније **Св. Јеролим**, као и оближњи дио кортине према Перашким вратима био је у току операција ослобађања Херцег-Новог такође значајно оштећен артиљеријом са оближњег положаја код цркве св. Петке. На њему и данас има новијих оштећења, као и на бројним другим пунктовима у граду, јер је проблем клизишта перманентно присутан на подручју Херцег-Новог.

У оквиру фортификационог система Херцег-Новог постоји још неколико мањих пунктова, кула. Најзначајнија међу њима је истурена, полукружна, тзв. Потковичаста кула (изворно итал. »Ferro di cavallo«) у сјеверозападном сектору градских зидина, (сл. 5.). Спада у старије дјелове градских фортификација, средњевјековних високих кула, вјероватно из раног периода употребе ватреног оружја,¹¹⁶ и у релативно грубој градитељској техници. Из истог времена, или нешто млађе, су и четири полигоналне, петоугаоне мале куле, које фланкирају јужни дио источне градске кортине. На средини унутрашњег тврђавског појаса који дијели град од подграђа, Цитаделе, у близини цркве Св. Јеролима и Фрањевачког манастира налази се мали полигонални бастион.

6.2. Кортине и бастионе трасе

Научно је установљено да је најстарији дио градских зидина Херцег-Новог, онај поред мора, од Форте маре, преко Мезалуне, до посљедњег острвца на југоистоку на којем има остатака архитектуре.¹¹⁷ Иако није потпуно јасно ком периоду припадају остаци ове кортине, у сваком случају овдје је највише најстаријих одбрамбених зидова у Херцег-Новом. Нажалост, детаљнија истраживања су врло отежана јер

¹¹⁵ П. Мијовић, М. Ковачевић, н.д., 147

¹¹⁶ Исто

¹¹⁷ Исто

је највећи дио ове кортине веома оштећен усљед вјековне ерозије мора, ратних дејстава, земљотреса и сл. Ипак, највећа рецентна оштећења наступила су пробијањем жељезничке пруге до Зеленике, почетком XX вијека, при крају Аустроугарске власти, и у току посљедњег земљотреса 1979. године. Анализа зидана доњих дјелова Мезалуне, бедема на потезу од ње до Форте маре и према Војничким бањама, и двије оближње куле, као и њихов општи склоп, навела је Мирка Ковачевића на закључак да су грађени доста прије 1382. године и да је можда одавде вршен превоз до Роса још у римско вријеме, односно да је то могла бити једна од станица старог римског пута кроз Боку, из литературе позната као *Traiectus*.¹¹⁸

Мирко Ковачевић је такође идентификовао и на свом плану града означио старију трасу источног градског периметра од куле св. Јеролима до остатака старе куле код Војничких бања, која се данас може на терену уочити само у траговима темеља, а постоји јасно уцртана на једном плану из Млетачког државног архива (прилог 1.).¹¹⁹ Уклањањем овог бедема редукован је обухват градског периметра, што је узроковало потребу изградње нових кортина од бастиона св. Јеролима до Перашких врата и од њих до обале, паралелно ранијој траси. Унутрашња кортина, од Перашких врата до Канли куле грађена је знатно касније, послје млетачког освајања Херцег-Новог, у вријеме провидура Мањо, 1702. године.¹²⁰ Један од разлога за изградњу овог новог фортификационог појаса у унутрашњости, био је и тај што је приликом опсаде Херцег-Новог најтеже био оштећен дио бедема од куле Св. Јеролима до Перашких врата, с једне, и до Канли-куле с друге стране, па се тај дио кортине дуго обезбјеђивао палисадама, а тек касније дијелом, иако по свој прилици некавалитетно обновио. Изгледа да се кортина од бастиона Св. Јеролима до Канли-куле није озбиљније ни обнављала, с обзиром на изградњу још једног унутрашњег утврђеног појаса, већ је срушена прије стотинак година.

Истовремено са идејом изградње новог фортификационог појаса од Перашких врата до Канли куле, постојала је намјера обнове и старе одбрамбене линије (истина од палисада) од бастиона Св. Јеролим до Војничких бања, и одатле обалом до бастиона Св. Антона (прилог 5.).¹²¹

Најмање промјена у току историје града било је на западној кортини. Она је у цијелој својој дужини грађена на солидном, стјеновитом терену,

¹¹⁸ Исто, 150

¹¹⁹ Исто, 148-149, табла LXX, 218, ASV. Fortezze, ex B. 92, dis. 86

¹²⁰ Исто, напомена 228. Из једног старог плана (прилог 67.) знамо да су радови у вријеме његовог настанка (1708.) били обустављени.

¹²¹ *Fortezze veneziane nel Levante*, esempi di cartografia storica della collezione del Museo Correr, Venezia 1999, 14

па није као други дјелови града била изложена веома честим оштећењима од клизишта. С друге стране, због стратешке погодности и доминације околним простором, западна кортина није била предмет непријатељских напада, нарочито није била изложена разорном дејству артиљерије, попут источне кортине у нападу 1687. године. Њен интегритет, међутим, поремећен је у току аустроугарског периода и касније, развојем западног подгађа, када су бројне зграде фланкирале стару градску кортину, користећи понекад и градски бедем као један од зидова новог објекта.

6.3. Капије

Херцег-Нови као карактеристичан утврђени средњовјековни град имао је неколико градских врата, капија. Неке од њих су сачуване у изворном, неке у промијењеном облику.

Најстарији идентификовани улаз је с мора, пресвођен сегментним луком између двије стијене. Улаз је веома узан, води у пролаз и степениште које се стрмо пење у просторије Форте маре. Овдје се заправо не ради о градској капији у правом смислу ријечи, већ с обзиром на заклоњени положај, величину и диспозицију, о тајним, испадним вратима, за евакуацију бранилаца у случају нужде.

Већ од најранијих, босанских времена, тачка споја утврђења, које је касније добило назив Форте маре, са сусједном, западном кортином је на сјеверној страни, гдје је улаз у тврђаву. Овај улаз у град са југозападне стране је касније у млетачко вријеме, како је то било уобичајено добио назив Порта марина. Према тој тачки водили су путеви из разних праваца, што је задржано и током каснијих вјекова.¹²² У току истражних радова на млетачким Вратима од мора, у доњим партијама је пронађен секундарно употребљен камени блок са мотивима грбова босанске властеле.¹²³

Западна градска капија (Porta di Borgo), судећи по старим плановима, налазила се у близини мале западне, тзв. Потковичасте куле, која је својим обликом и диспозицијом готово предодређена да штити улазну капију. Могла се налазити на мјесту данашњег улаза у град, који је заједно са Кулом градског сата оформљен у вријеме аустроугарске управе градом, или у његовој близини.

Млечани су у славу Пераштана, који су се истакли у борбама за освајање Херцег-Новог, како 1538., заједно са Шпанцима, у привременом ослобађању, тако и у коначном ослобађању 1687. године, подигли

¹²² С. Вученовић, Истраживања и заштита ..., н.д., 9

¹²³ I. Pušić, Herceg-Novi mediaval, L'urbanisme de Herceg-Novi...н.д., 35-36; С. Вученовић, н.д., 9

Перашка врата (Porta Perasto), на мјесту гдје се источни бедем спаја са кортином према бастиону Св. Јероним. Она су заправо била на позицији пролома начињеног артиљеријском ватром са положаја цркве св. Петке, кроз који су Пераштани направили пресудни пробој у град. Ова капија, нажалост, уништена је најновијим радовима предузетим на овом потезу, заједно са великим дијелом аутентичног одбрамбеног зида.

На најновијем дијелу источног градског бедема, од Перашких врата до Канли куле, започетом 1702. године постоји мала градска капија у народу позната као Врата од Караче, која су добила име по оближњем истоименом извору. У неким млетачким плановима, извор носи име по оближњем положају и цркви св. Кларе (Fontana Sorgente d.ta di S.ta Chiara), што је могао бити случај и са капијом, али, колико нам је познато, овај назив код локалног становништва није био прихваћен. Из историјских извора знамо да је прије изградње овог дијела бедема, на спољашњем фортификационом појасу, на потезу бастион Св. Јероним – Канли кула, постојала аналогна источна капија још у турско вријеме, срушена заједно са тим дијелом бедема прије стотинак година, који се до данас сачувао само у фрагментима.

На сјеверном градском периметру, у дијелу Канли куле, постојало је двоје мањих врата, једна према граду, и друга спољашња, према тврђави Шпањола, на дијелу зида који је био миниран и оштећен у току млетачког напада, а радикално и конзерваторски неадекватно реконструисан у обнови послје земљотреса 1979. године. Свакако да су, аналогно вези Канли куле са градом, из функционалних разлога постојала и врата на попречном бедуу у висини Врата од мора и трга код цркве Св. Јеронима, поред малог бастиона на средини тог подионог бедема.

6.4. Пратећи објекти

Имамо релативно мало података о објектима турског периода функционално везаним за градске фортификације. За многе од њих је тешко детерминисати изворну намјену, било да недостају архивски подаци, било да су временом вршене разне преправке, а и у обнови послје земљотреса 1979. године није посвећивана довољна пажња истраживачким радовима.

Познато је да је у Канли кули у турско вријеме постојао затвор. На његовим зидовима су, као својеврсно свједочанство о некадашњој намјени, сачувани цртежи и записи затвореника. Графичке представе бродова дају нам информацију да су најбројнији затвореници били поморци, а уједно су корисни као историјски извори о типовима и развоју бродова у то вријеме.

У старом граду биле су формиране чаршије са стамбеним објектима, који су имали карактеристике источњачког начина живота (авлије, шедрвани, чесме). У врту сјеверно од данашње цркве Св. Јеронима налазио се хамам. У јужном дијелу града, Цитадели, испод Фрањевачког самостана, поред других објеката, (прилог) налазила се пекара. Из каснијих, млетачких извора знамо да је постојала барутана на Форте маре, која је експлодирала приликом млетачког напада 1687. године, а прије тога догодила се експлозија 320 буради барута и велике количине муниције 1663. године.¹²⁴

Млетачка обнова после 1687. године обухватила је реконструкцију бројних пратећих објеката, између осталих разних магацина и објеката за посаду. У ово вријеме главни градски живот, укључујући цивилну и војну администрацију одвијао се на тргу испред цркве Св. Јеронима. Ту се налазио Фрањевачки самостан са црквом и војном болницом и градска управа. Из овог доба су и Стари лазарет на Топлој, саграђен на самом почетку млетачке управе и Нови лазарет у Мељинама из тридесетих година XVIII вијека .

Одмах након ослобађања од Турака уложени су значајни напори како би се обезбиједиле материјалне претпоставке за обнову града и тврђаве, као и објекти неопходни за администрацију. Приступило се мјерама за оправку млинова, касапница, рибарница, пунктова за контролисану продају соли (Molini... Bescarie... Pesche... Gabella di Sali...),¹²⁵ као и градњу поменутог лазарета на Топлој.

Будући да велики дио пратећих објеката у склопу градских фортификација и у употреби војних власти данас више не постоји, или су значајно измијењени, од велике помоћи је и овдје поменути катастар чији је аутор Ђакомо Монталботи из 1788. године.¹²⁶ Поред описа мањих касарни и стражара, углавном уз градске капије и на другим значајним пунктовима, барутних и других магацина итд., својим значајем и инструктивношћу истичу се детаљни описи палата представника млетачке власти, међу којима посебно мјесто заузима Палата ванредног провидура, грађена у стилу касног венецијанског барока.

¹²⁴ Б. Храбак, Новљани и улцињски гусари..., н.д. 91

¹²⁵ Исто, 122, 128

¹²⁶ Г. Станојевић, Пописи грађевина Боке Которске..., н.д., 149-153

Сл. 1. Тврђава Форте маре, Херцег Нови

Сл. 2. Тврђава Форте маре, бедем босанског периода

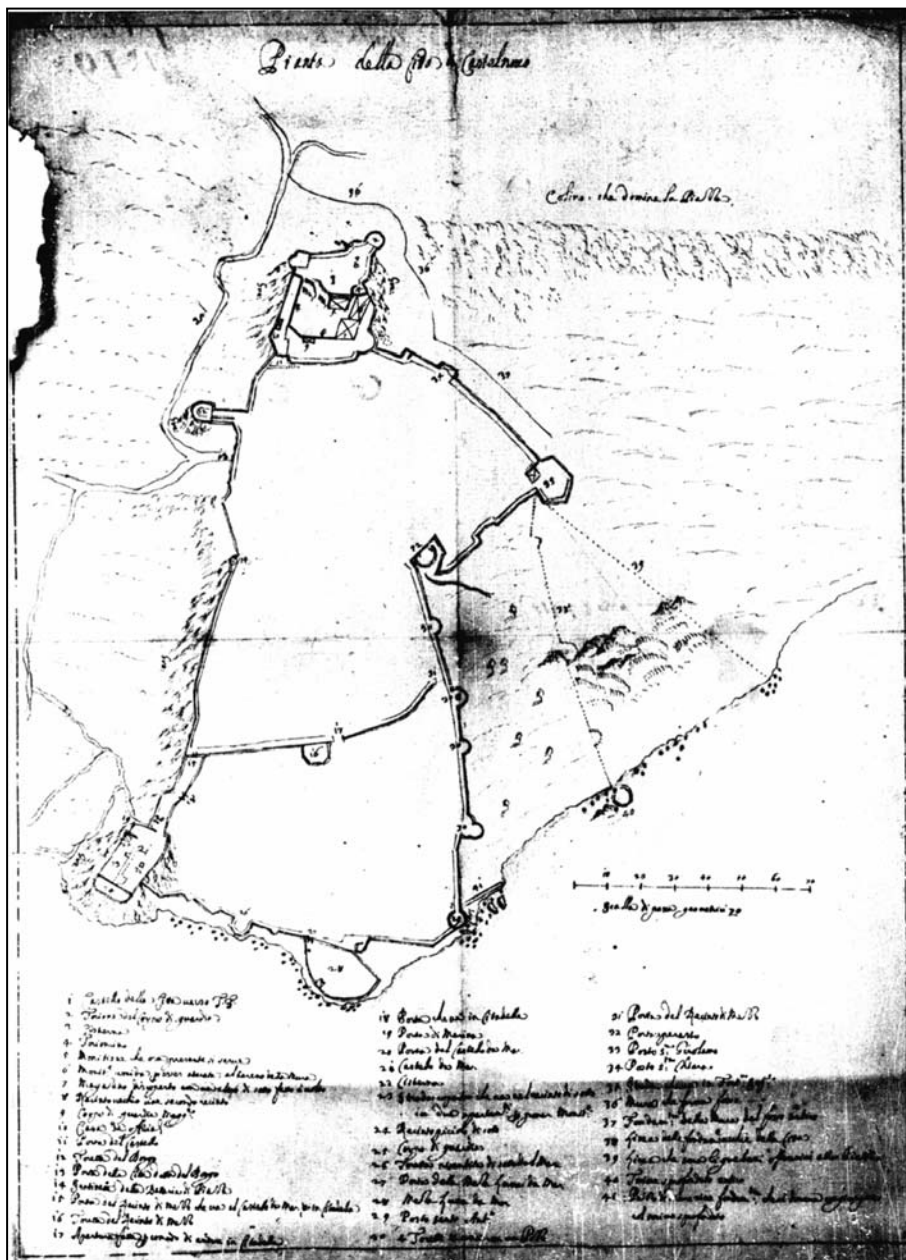
Сл. 3. Канли кула

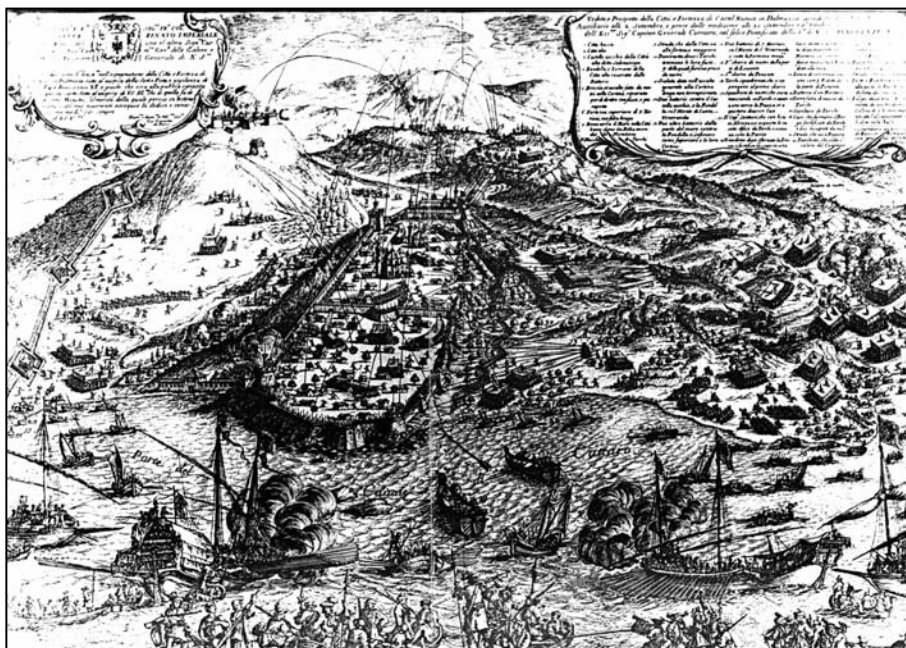
Сл. 4. Изглед Цитаделе прије рушења
(П. Мијовић, М. Ковачевић, н. д. сл. 220)

Сл. 5. Потковичаста кула

Прилог 1. План Херцег Новог, послје 1687. г.
(ASV Fortezze /ex B. 82 dis. 86/)

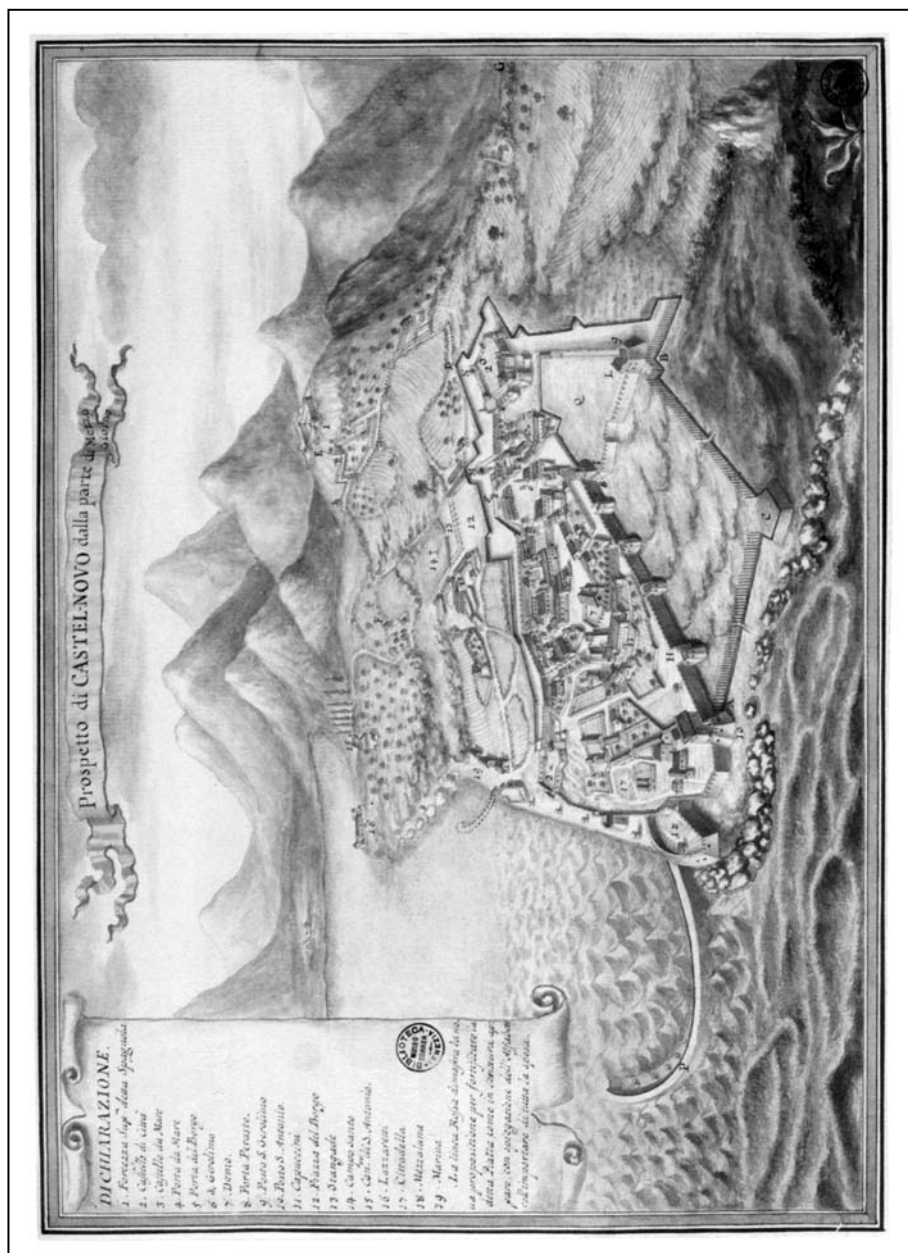
Прилог 2. Приказ освајања Херцег Новог
а. Giovanni Giacomo de Rossi, 1687. г.
(Збирка Ђ. Радивовића)

Прилог 3. Приказ освајања Херцег Новог
 a. Arnaldo van Westerhout, 1687. г.
 (Збирка Ђ. Радивовића)

Прилог 5. Ведуа Херцег Новоџ,
 XVIII вијек
 (BMC Cartografia c. 28/48)

Ilija Lalošević

FORTIFICATION ARCHITECTURE OF HERCEG-NOVI

Summary

The author treats the fortification architecture of Herceg-Novi, which is after Kotor the second most important fortified medieval town in the Boka Kotorska Bay. The Boka Bay is one of the strategically most significant natural harbours of the Mediterranean, so the majority of its settlements, in particular towns, have a continuity of existence as long as from the ancient times.

Medieval settlements by increasing the scope of business, and therewith its population, gradually got a higher status, and as a rule they were fortified towns with a developed system of town fortifications.

The location of Herceg-Novi was chosen carefully and in accordance with the needs of the Medieval Bosnian State, on the northern part of the entrance to the Boka Bay, in the District of Dračevica. The place was secluded and protected by the Bay so it could be easily defended, a yet it had the open sea in front of it. The town is on steep dominating cliffs and therefore difficult to conquer. Being open towards the sea it could receive commodities from all parts of the Adriatic Coast, and through the valley of Sutorina the town was connected to caravan routes of Dubrovnik and Hercegovina and Bosnia, which together with the salt works offered exceptional prospects for transit and trade.

The construction of Sveti Stefan (the original name of Herceg-Novi) started in 1382 when the first town fortifications were completed, and its real urban development Herceg-Novi achieved during the rule of Stefan Vukčić Kosača (1435-1466), who got the title "Herceg Sv. Save" (the Duke of St. Sava) in 1448, and after it, later - it is not known precisely when - the town got its present name Herceg-Novi.

The Turks conquered the town in 1482 and gave the town fortifications its present dimensions, while the Venetians added onto those fortifications and gave the final shape to the town urban look by forming squares, streets and building churches, mansions and residential houses. Out of the fortified town they established lazarettos at Topla, and later on at Meljine, as smaller coastal settlements of traditional architecture.

Final, predominantly sporadic changes of the urban structure of the town and its fortification system were performed during the Austro-Hungarian rule of the Boka Bay (1814-1918), after that there is a period of neglect of the town fortification, up to the restoration after the earthquake in 1979, when they were partly revitalized.